

A. GERGELY András

MTA – nyugalmazott főmunkatárs – ELTE
Kulturális Antropológia Tanszék
Budapest, Magyarország
andrasgergelya@gmail.com

KIK VAGYUNK, AMIKOR ÉRZŐ IDENTITÁSOK?

Ko smo kada smo osećajnog identiteta?

Who Are We When of Sensitive Identities?

*Szondi György – Toót-Holló Tamás szerk. 2020.
Mi magunk: Magyar identitás, magyar tradíció.
Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány. 576*

Számos klasszikus irodalomelmélet, közléstörténet vagy esztétikai teoretizálás is megkülönböztetetten bánik a szakmai monográfiákkal, nagy összefoglalókkal, impozáns struktúrárt sejtető egytémás megjelenítésekkel, mint a kortárs eszmefuttatások között hasonló rangot érdemlő tanulmány- vagy konferenciaköteteknek. Ezek hatása leginkább később, vagy a felhasználói-olvasói oldal reflexióiból fakadóan érlelődik majd közös tudássá vagy együttes élménnyé, s csak még későbbben lesz érdemi szakirodalmi hivatkozások vagy összefoglalók tárgyává is. Vannak azonban munkák, melyek tematikus vagy teoretikus keretüket a folytonosan mindenkori aktualitásból nyerik mindenekelőtt, s ezek közé tartozik a szellemi együttlétek élményhátterét formáló hogyérzet-rajzolat is. Hogyérzet alá sorolom alább az identitás körül kigyöngyöződő régi önreflexiók, megszokott magyarázatok, köznapi diskurzusokba ékelődő minősítések és képzelmények áttekintő foglatatát, vagyis olyanokat, amilyen példaképpen a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* antológia (1939), majd ezt követően a rendszerváltozás perceiben újragondolt *Mi a magyar most? Tanulmányok a*

magyar jelen legfontosabb kérdéseiről (Palkó István – Vaisz György szerk. 1990), s jóval később a Sándor Iván szerkesztette újabb *Mi a magyar most?* (2011), amely hasonlóképpen építeni kívánta a megfogyatkozott közérzeti bizalmat és kiterjeszteni az átmenet identitás-hiányossá vált légkörében a felkínálható választék kínálatát.

A nemzettudati elszámolások, mérlegelések és mustrák azonban nemcsak a válságos pillanatokban sarjadzanak, hisz létrehívja őket a küzdés megannyi más formája is. Kisebbségbe kerülni, elnyomatás alá vettetni, elbizonytalanító összhatások nehézségeitől görbedni már sokszor és sok minden miatt kellett – gondoljunk csak a felvilágosodás és a reformkor magyar írásművészetére. De a különösen kiemelt, olykor sorsdöntő pillanatokban a pusztá megmaradás alapkérdései és a hogylét érületi tartalékai is elsősorban ezeken az érületi megerősítéseken múlnak – mindenekelőtt a szerzői oldalról rátekintve a szükségletek és igények együttesére. A bizonytalan jelen viszont rendre elbizonytalanítja a múltat, s még átláthatatlanabbá teszi a lehetséges jövőt is. Az értékelő elszámolás, összegző feldolgozás egyúttal tehát erőgyűjtő kísérlet, számvetés kommunikált változata lehet – s az alábbi mű is ilyen.

Mi magunk: Magyar identitás, magyar tradíció címen szerkesztett tanulmánykötetet Szondi György és Toót-Holló Tamás. A roppant gazdag válogatás az identitás, a hogy- és hollét annyiféle aspektusát tartalmazza, hogy a munka minden egyneműsítő kritikai spektrumból kicsúszik. A címből s alcímből adódóan kézenfekvő a történeti szemléletmód mint elsődleges látkép. Ezen belül is elkülönül az építő, felhangoló, optimista tónus (ilyen például Iancu Laura úti esszéje *Identitás + Tradíció = Örömhír* címen, vagy Hoppál Mihály tanulmánya *Az iskola, a hagyomány és az identitás* tárgykörében, továbbá Bordás Sándor *Történelmi traumáink lélektani megközelítései* meg Radványi Benedek *Nemzeti identitásunk és a sport* című tanulmánya) azoktól a dolgozatoktól, melyekben a gondolkodási konvenció találkozik az értékrendek változásával (erre példa Gazda István *Mit ért a tudós, ha magyar?*, Lovász Irén *A valahová tartozás biztonsága*, Jankovics Marcell *Evidentitás*, Csáji Attila *A magyar kultúra vezérlő mezői*, Bába Szilvia *A magyar identitás tengeren túli tudata*, Papp Endre *Viszonyulások – túl a kulturális nemzettudaton* című tanulmánya is), vagy ahol az önellentmondás és tétova útkeresés csoport- vagy társas lélektani szempontjai találkoznak (Léta Sándor *A hit útja Istentől a magyarságig*, Zelnik József *Magyar néplélek-vándorlás*, Marác László – Mátés Tamás *Magyarok a Régi és Új Selyemúton*, Csáji László Koppány *Körkörös tér, párhuzamos idő*, Felszeghi Sára *A magyarság értékközösség*, Kedves Gyula *A huszár és a nemzeti identitás*, Magyar Zoltán *A magyar szent királyok*). De ahogy a kötet hátoldali ismertetőjében megidézett Hamvas Béla szerint az aranykor nem történeti korszak, hanem állapot, és ezért minden

időben jelen van – csak attól függ, hogy van-e valaki, aki megvalósítja..., a kötet szerzői épp ezért, vállalásosan és elszántan, „ezzel a szellemi együttlétükkel is csak azt tudatják: jó hírrel szolgálnak a maguk köreiből, a magyarság számára érvényes üzenetekről...” (hátdoldali ismertető).

A szándék, a cél, az értékek közössége tehát nem pusztá képzet, nem fantáziaserkentő gyúanyag, hanem a vállalt identitás értékrendje. Mint értékrend pedig a könyv szerkesztőinek összhangjában a szerzők felkérésével és jelenlétükkel az Olvasó felé közvetített tartalmak terén példásnak tetszik. Stílusosan többféle, rövid esszé és alapos tanulmány vegyességével, a címadó kulturális tér ekképpeni újrafelmérésével kétségtelenül nemcsak követik, de meg is idézik az összetartozás-tudat megannyi változatát, historikusait és vallásait, eszméit és értékvilágbelit, örökséget és aggályt, irodalmi és zenei, gondolkodási és spirituálisait, morálisait és tudástartományait egyaránt. A kötet e téren fajsúlyos kérdéskörök átpoetizált fejezetekbe illeszkedő egységekből áll össze: a *Fellegajtó* (11–72) a kultúrafelfogás természettudatosságától és csillaghittől a szimbólumhasználat egzakt változataiig fogja össze szerzőit; a fellegeken túli és aluli világokból kitűnik a felfogásbeli elemek rendje is: a *Hangszóló* fejezet (75–100) a *Himnusz*tól a dalig, a román vagy magyar táncoktól a nemzeti dalárdák vallás-haza-virtus-tudomány vallását közvetítő értékrendjéig halad; a *Fénykör* (103–138) az óperenciás identitástól az önazonosság és hazán túli entitás „tisztá forrásai” felé kalauzol; a *Marasztaló* (141–208) „érdek nélküli világba” vonz, táltos paripával és Tündér Ilona rejtélyével, az „aranyhajú gyermekek” ősmítoszba illeszkedő üdvtörténetéhez kanyarodik vissza; a *Szóvár* (211–230) a nyelvi öntudat verses és szótári változatait példázza; a *Harcmező* (233–290) „a meghalás és feltámadás” örökségétől a „jelenkor kurucainak érdemei” szerinti világokat, a tordai fegyvertényt, a nemzetpolitika és biztonság, hazaszeretet és honismeret büvköreit idézi meg a sorsszerű küzdelem eszköztára révén; egy második *Fénykör* (293–325) a „mindhalálíg hazaszeretet”, a „dicső múltból diadalmas jövőbe” képzet, a „magyar gondolatfutam”, a „magyarnak születni” nemzeti identitástudat rétegeit veszi elemző fókuszba; az *Útravaló* fejezet (329–490) talán a legszélesebb spektrumban taglalja „a közép-európai értelmiség magyar példáját”, a „táj lélekrajzát”, a regöscserkészlet hagyománytartó mintáját, a népoktatás és a táji térhasználat folklorikus mintázatait – egyúttal a legnagyobb fejezetként is; a *Hangírás* tömbje (493–510) a hangszálak érzékenységével, a színpad mint Tündérgert imázsával, a tájlelek érvényességének alapkérdéseivel öleli körbe a mentalitások, hogylétek változatait, kihívásait, látszatait, formamódosulásait; a *Hovatovább* zárófejezet (513–566) humora és fékezett iróniája, a hovatarozás „természetes autoritásától” a Szent Korona-tanig ívelő szövegüniverzuma ugyancsak szerves közléskódot tartalmaz: együtt vagyunk, közösen lettünk azzá, amivé, s ennek folytatható-

sági reménye immár nehezen vehető el tőlünk... Vagy mint a társszerkesztő Toót-Holló Tamás bevezető felhangja összefoglalja Szondi György leleményére hivatkozva: „Egyedül együtt jobb” (5).

Jóllehet a kisebbségtudomány, a határokon túli magyarság identitásának mérlegelése, mérése, felmutatása és akár szakmai kritikája sok-sok tudományos és irodalomtudományi műben is szerepel, ez a tanulmány- és esszékötet kevésbé él a szakkutatás tapasztalatainak felmutatásával. Egyértelműségként kezeli, hogy magyarnak lenni nemcsak lehetséges, de jó is, kiváltság is – már akinek juthat ez örökségből. Minden írás aprólékos szemlézése persze nem fér el itt, de mintegy vallomással ér fel a szerkesztő Toót-Holló Tamás bevezetője, továbbá a terjedelmileg is jelentős (azaz mintegy tízoldalas) írások tónusa (amilyen Jerzy Snopek közép-európai áttekintése magyar példával, nemzettudati, származástani, trianoni, önazonosságot világnézeti táborok szerint keresgélő tradíciókkal [331–353], vagy Csáji László Koppány írása a nomád mentalitás modern államokba integrálódási változatainak szemléletével és a kortárs eurázsiai példákkal illusztrált törzsi-nemzeti rend mint mentalitásbeli magyar előkép viszonylagosságával illusztrálva [354–365]).

A leíró megközelítés egyik kétségtelen előnye lehet a minősítések nélküli elfogadás, a pártatlan tudósítás elérése. A kötet szerzőit felkérő és az összeállításban szerkesztő szempont talán egyértelműen ki is derül a szerzői művek tartalmából, sugallataiból, fókuszából, horizontjából. Ezért hamis is lenne éppen azt számonkérni a kötettől, amit nem vállalt, nem akart, nem tematizált. De kritikai aspektus nélkül csakis hozsannát szólni mégsem lenne korrekt. A magyarságtörténet vagy az „összmagyarság” virtuális nemzet mivolta éppúgy képzetes valóság, mint sokféle olvasat egyféle összegzése. Olvasom a kötetet mondjuk a gyergyóremetei polgármester szemével, szenttamási író tónusában, szabadkai pék pillantásával, kopácsi gazdálkodó vagy somorjai titkár nő szemüvegén át – de valamiért nem találok azt a látótávlatot, melyben a reménynemzeti létforma és történeti identitás élményközeliségének általánosságát vagy a hovatartozás-felfogások sérülékenységét tapasztalnám. Meglehet maga a MI MAGUNK nagybetűs cím is látványosabb, s nem ígéri a másságosságok bemutatását, vagyis a másokra mutogatás helyett a „magunkra vállalt feladatra” figyelmeztet (Toót-Holló 2020, 6). De ha az alcím, a „magyar identitás, magyar tradíció” fogalmkörébe egészen véletlenül bekerülne a magyar reneszánsz európai identitásarzenálja, a regionális nagytérbeli kultúrák keveredésének megannyi nehézsége, a történeti küzdelmek és szomszédos háborúk legcsekélyebb csatazaja, a többes identitások nyelvi és táplálkozási, oktatási és szokásrendi, világképi és vallási sokféleségének leghalványabb tónusa is – azzal máris teljesebb lehetne a kép. Így ugyan egybehangzóbb az összkep: vándorlástól államiságig, népi kultúrától

az identitás hordozható változatának amerikai exportjáig sokféle önazonosság-elem jelen van a kötetben, de valójában a „Mi Magunk” tükörreflexén kívüli magyar identitásokból seregnyi hiányzik még. S bár lehet, ez is „magyar tradíció”, de ha ez utóbbit a költői-nyelvi-viselkedési szférából vesszük csupán, akkor erőteljes szelektálásra szorítkozunk. Valójában egy lehetséges, konvencionális, „szavatolt”, vendégbarátságos „magyar tradíció” megszólaltatása lett az eredmény – s ez is volt a szándék? vagy tán szélesebbre tervezett szintűgy lehetett volna...? –, mindenesetre nyelvi és kulturális kisebbségi, életmódközösségtől is függő, környezet által mindig robusztusan meghatározott, sosem egyrétegű és egyirányú, valójában a legkülönfélébb entitásokkal találkozó és ütköző érzületárnyalatok maradtak ki ez összképből. Társadalomkutatóként már-már inkább úgy mondanám: a „magyar identitás” mint fogalom is oly távolnézeti, annyira elvont és idealizált, hogy a szükséges és lehetséges teszteknek lényegileg senki nem tudna és akarna megfelelni, ha szűkített értelmét veszi megérthetőnek és vállalhatóknak. Ez persze az alkotói és gondolkodói szuverenitás kérdése, a szerzői identitásé, melyet a kritikus semmi módon nem vitathat el. Csak az ejti gondolkodóba a kutatót és olvasót, hol marad el egy szilágysági pásztor, egy pécskai cigány gyerek, egy beregszászi tanító, dunaszerdahelyi költő, zentai muzeológus vagy muravidéki lótenyésztő identitása a fővárositól, vagy egy pesti szlovák kisebbségié a dunabogdányi szerbek és szigetmonostori bolgárkertészek lelkiségétől. Mert ezek nemhogy társnemzeti státuszban, tagolt vagy többszörös identitásban, de a globalitástól még át sem hatott mixitásban igényelnék a nyelvi vagy kulturális, vallási vagy történeti mintázataik meglétének elismerését. S akkor még mindig tisztázatlan maradt a kötet szerzőinek etnikai identitása, továbbá az etnikai alapú felosztás mellett annak elemi fontossága, hogy magát a magyar identitást is eredendően sokféle kisebbségi-nemzetiségi hovatartozás átformázásával hozta létre a nemzeti romantika és történetkonstruálás.

A kötet címlapjára emelt „díszítőelemként” a *Himnusz* első sora és kottasorai himnikus egyértelműséggel jelzik, mely tradíció mely identitáshoz kapcsolódóan öleli át a könyvet. E testes-vaskos „ki a magyar” eszmélkedés korszakosan, de rejtetten határoz afelől is, ki mindenkiről nem esik szó a tanulmány értékű vagy esszé formátumú szerzői művekben. Talán túlzott a várakozás, hogy az identitás (nem irodalmi, élménytársadalmi, szakrális, kisebbségi vagy szubkulturális) legkülönfélébb verzióiról, árnyalatairól is legyen méltó, több, árnyaltabb szó magukban az írásokban. A cím és a tartalom konzekvensen egy létező („a létező”?) nemzeti identitásra hangolt, nem másra. Alighanem a szövegek alaposabb olvasatában ezentúl a további hovatartozás-komponensek némelyikére is rátalálhatunk rejtett motívumként, de ez nem lesz mindenütt átláthatóvá vagy olvasói élményként stimulálóvá. A „Mi Magunk” – mint az előszóból is kivilág-

lik – „remek szellemi csapategység” alkalmi összeállítására vonatkozik, s olyan „lelkésítően szép egységdemonstrációvá” válik, melyben nemcsak az „Egyedül együtt jobb” képzete válik üdvözlendővé, hanem „a magyar kultúra jobboldali, értékonzervatív alkotóinak példaértékű seregszemléje” inkább (Toót-Holló 2020, 5), s „a nemzeti összetartozás jegyében meghirdetett emlékévben” az a gondolat, hogy „a nemzetet megtartó erőt, amelyet büszke magyar öntudatnak nevezünk”, sikerült egybefoglalni (Toót-Holló 2020, 5). A szerkesztői hangoló itt még kitér arra: lehetett volna elvben olyan értelmezést is alapelvnek tekinteni, hogy „a nemzeti önsajnálta borkollhatna” akár ez a szemle-kör, de hittetl hiszi, hogy „a hitben és hagyományban élő, s az e világi célokon túlra is látó emberekre vár az a feladat, amire mi magunk most mi magunkat állítjuk” (Toót-Holló 2020, 5–6). Való, s a szerkesztői nézőpontot tényszerűen is igazoló mérleg ez, „magyarnak megmaradni is” jobb a kiszolgáltatott identitások válságos hatásánál. S lehet, másik kötet lenne immár, de ebbe is belefért volna a perifériák visszhangja, a diaszpórák számos más tónusa, a visszahatások és reflexiók sok-sok széles köre is meg a vállalt identitás viselkedési normái, a rejtekező identitások és megosztottságok érdemi megfigyeléseiből vett mintakészlet is. Éppen az *identitás* az a kulcsszó, melynek elemző közelítésben is évszázados definíciós játszmák kerülnek a háttérbe, s a *tradíció* ugyanakkor éppen az, melynek elemző és kritikai felfogásmódja a hetvenes évek óta foglalkoztatja a társadalomnéprajzosokat, pszichológusokat, közösségkutatókat, szociológusokat, nemzetet megépítő vagy a nemzetet relativizáló közgondolkodásunk egészét, állampolitikustól médiaszakemberig és íróig egy roppant széles kört érte ezalatt.

A Cédus Alapítvány és a *Napút* folyóirat több ponton testvérek. A bevezető hivatkozik a *Napút* tematikus számára mint e kötet előzményére, s üdvözlő a szerzői kör bővülését a kötetben. Ugyanakkor éppen a *Napút* jelentetett meg (talán kettő kivételével) az összes magyarországi kisebbség és nemzetiség tiszteltetére és megszólalására szánt különszámot, mintegy tizenötöt. Ezek anyagából s az önálló cigányszámokból legalább még egyszer ennyi identitás rajzolódott ki bárkinek, aki olvasásukra szánta el magát. Belátható talán, hogy miért nem fért el mindegyik egy helyen, meg az is, mekkora szakkönyv kell az identitások méltó körülrajzolásához, de ez így akkor is kevés, ha vastag, ha megnyugtató, ha nemzeti kultúrára hangoltan méltó is.

A „Mi Magunk” itt a „Ti Magatok” aspektusával találkozik s kerül kritikai dimenzióba. Részek és egészek diskurzusa ez, közel- s távolnézeti szemlélődés-távolságok kifejeződése, vállaltan közös vagy közös többszörös hovatarozási folyamatok átmeneti állapota is egyúttal. Vizsont a kritikai felül- vagy távolnézet óvatosságra is int...: a nyolcvanas évek közepe óta foglalkozom identitásokkal (rendszerint kisebbségiekkel, kulturálisakkal, önmeghatározási szándékúakkal)

– s egyetlen érdemi szakirodalmi forrást sem ismerek, mely minden várakozásnak megfelelő fogalmi tisztasággal élne/élhetne. E kötet, miközben másra talán kevésbé, a „Mi Magunk” identitás-mivoltára akkor is ráirányítja a figyelmet, ha nem ír körül még további sok tucat meghatározást. Legyen talán ennyi most a mérték, mely értéket lát a kötet szerzőinek és szerkesztőinek elvégzett munkájában. A további identitások pedig – szerkesztői aspektusból bátran gondolható így – bizonyval mutatkozzanak majd más forrásmunkákban...

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK EXPOZÉI

